

מן הנעשה בתחום המשנה

מרבית העיונים והמאמרים המתפרסמים היום בנושא המשנה - פרט לסוגיית "הוראת המשנה" (עיין במאמרו של י' שורץ בגיליון זה) - מקורם בסקטור האקדמי של לימודי היהדות, ועל כן תחומי העיסוק שלהם ודרכי הטיפול בשאלות הנידונות בהם משקפים את תחומי ההתעניינות ואת שיטות המחקר הרווחים בסקטור זה, קרי: המחקר הפילולוגי וההיסטורי, השתלשלות והתפתחות ההלכה על רקע המציאות ההיסטורית של תקופת התנאים והתהוות המשנה על רקע הספרות התנאית. מעטים הם המאמרים, שהופיעו לאחרונה, ועוסקים במשנה מצדדים אחרים ומזוויות ראייה אחרות ונפתח בהם את סקירתנו.

"מכלול" הינו כתב עת של "מכללה ירושלים לבנות", ובגיליון השלישי (תשנ"ב) מופיע מאמר פרי עטו של הרב יהודה שביב "לסדר סדר זרעים" (עמ' 43-65). לעומת שיטת רב שרירא גאון באיגרתו¹ כי לא ידוע לפי איזה סדר שנה רבי את המסכתות של כל אחד מששת הסדרים, אוחז המחבר בשיטת גדולי הראשונים - כגון בעלי התוספות, הרמב"ם, והמאירי - כי יש סדר למסכתות. ידוע, כי שונה סדר המסכתות בסדר זרעים מן הסדר בשאר הסדרים, שהרי כולם סדורים לפי גודל המסכתות מהגדול (במספר הפרקים) עד הקטן. על כן מבקש הרב שביב הסבר ענייני לסידור המסכתות בסדר זה. כבר איתמחי גברא במחקריו בעניין סדר ותבנית במשנה, בחוברתו "להוראת מסכת ברכות: סדר ותבנית במשנה" (ירושלים, תשמ"ז) ובמאמרים אחדים, וגם במאמרו זה באים לידי ביטוי ידיעותיו המקיפות, האינטואיציה והדמיון המפותחים שלו, וסגנונו הרהוט. הוא מסכם את דעות המפרשים, ראשונים ואחרונים, בהסבר מיקומה של כל מסכת, ומוסיף את הערותיו: לעתים מבהיר, לעתים מבקר, לעתים מוסיף על דבריהם, ולעתים מציע הסברים מקוריים משלו. נדגים את דרכו של המחבר בכמה דוגמאות.

בפרק הראשון בו הוא דן על הצבת מסכת ברכות בראש הסדר, פרק שהוא עיבוד מחודש של דברים שנכתבו כבר בחוברתו על הוראת מסכת ברכות מציע הרב שביב שורה של הסברים, המצביעים על ראשוניותה של מסכת ברכות בתחומים בסיסיים ומגוונים - מיסודות האמונה ויראת ה', דרך מרכזיותן של התורה שבכתב והתורה שבעל פה, ועד הקשר בין עבודת השדה הפיזית לבין עבודת הלב הרוחנית. ברוב הצעותיו מאפיין המחבר

¹ מהדורת לוין, תשל"ב עמ' 32.

את מסכת ברכות על פי הנושא הראשון שבה, קריאת שמע, ולעתים בצירוף נושא השני, תפילה. בזה נוטה הוא מדברי הרמב"ם (שהובאו על ידו בעמ' 44-45), המעגן את הקשר בין מסכת ברכות לסדר זרעים בעיקר בנושא השלישי של המסכת ברכות הנהנין וברכת המזון. מכאן ששאלת סידור המסכתות בתוך הסדר תלויה בשאלת סידור הנושאים בתוך המסכת ומן הראוי, שהמבקשים להמשיך בדרכו של המחבר יתנו את דעתם לנקודה הזאת.

בעקבות דברי ה"מלאכת שלמה", ה"תפארת ישראל", ובעל "תוספות אנשי שם", מסביר המחבר (עמ' 48-50) את מיקומה של מסכת פאה אחרי מסכת ברכות, בסמיכות "בין אדם לחברו" ל"בין אדם למקום", וזאת בניגוד להסברו הכרונולוגי של הרמב"ם. ועוד מעיר הוא על חתימתה של מסכת ברכות, העוסקת בשאלת שלום חברו, ופתיחתה וחתימתה של מסכת פאה, העוסקת במצוות בין אדם למקום, כגון הביכורים והראיון בתחילת המסכת, וההימנעות מנטילת צדקה מתוך ביטחון בה' - בסופה. מזה מסיק המחבר כי המישורים של בין אדם לחברו ובין אדם למקום תלויים זה בזה, והיחס הנכון לחבר מעוגן בהכרח כי לה' הארץ.

הסבריו למיקומן של המסכתות כלאים ושביעית מובילים (עמ' 55-56) להערכה הנכונה של יחסנו לבריאה ולקשירת קשר בין עיוותים אקולוגיים לעיוותים חברתיים. לדעת המחבר (עמ' 62), חתימת סדר זרעים במסכת ביכורים, אחרי שנפתח במסכת ברכות, יוצרת קשר בין עמידת האדם מול בוראו בקריאת שמע ובתפילה לבין עמידת האדם במקדש עם ראשית פרי אדמתו.

המבחר שהבאתי מתוך הרעיונות שבמאמר זה מדגים כיצד עשוי העיון בשאלות מבנה וסדר במשנה להוביל את החוקר הערני לשאלות יסוד בתפיסה ההלכתית והרעיונית של בעלי המשנה. ברם, אין כל הרעיונות והביאורים במאמר דומים זה לזה באופיים ובמיתודה שלהם, ויש מקום להבהיר את היסודות המיתודיים עליהם מושתת העיון בדרכי העריכה של המשנה. העיון השיטתי ביסודות העריכתיים של המשנה נחוץ כדי להשתית את ההסברים הניתנים לשאלות מבנה וסדר על בסיס אובייקטיבי, וכדי שעיונים חלוציים אלו יתרמו לפיתוח דרכי העיון בשאלות חשובות אלה.

חידוש מעניין בנוף הלימוד התורני בארץ מהווה תכנית אלו"ל (אלו ואלו) בירושלים, בה לומדים בצוותא אנשים דתיים וחילוניים בעלי רקע שונה ומגוון. יוצא מטעמם כתב עת, "אלו ואלו", המשקף את דרכם הייחודית בלימוד המקורות, ובמיוחד את האקלקטיות והגיוון הרב המאפיינים את צורת הלימוד של בית מדרשם. הגיליון השני של "אלו ואלו" (סתיו, תשנ"ג), עוסק בנושא "גשם: אסיף", והוא משקף את פירות לימודם של מקורות ממסכת תענית בין המאמרים, הסיפורים, השירים והרשימות בגיליון הזה מצויים שני מאמרים המתבססים על המשניות של מסכת תענית פרק א'. אין מאמרים אלו מצטיינים בניתוחם השיטתי והמדקדק של המשנה, אך נושבת בהם אווירה של רעננות ושל חיפוש יסודותיה הרוחניים של הלכת המשנה. במאמר הראשון, עוסק חנן שלזינגר ב"פרדוקס חג הסוכות" (עמ' 10-13), והוא דן במתח בין הכמיהה לגשמים

המתבטא במצוות החג, כגון ארבעה מינים וניסוך המים, לבין הצורך שלא ירדו גשמים בחג, שהם, כידוע סימן קללה, ונמשלו בסוכות סוף פ"ב "לעבד הבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו". את המתח הזה נושא החג במעשיו הסמליים, אך בנוגע לתחום הדיבור והתפלה נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע בתענית פ"א מ"א. רבי אליעזר מקיים את אופיו הפאראדוקסלי של החג אף בתפילות החג ואילו רבי יהושע משמיט את מוטיב הגשם מתפילות החג עד שמיני עצרות שעה שאין מניעה או התנגדות לירידת גשמים. למחלוקת הזאת מציע המחבר שני הסברים: אחד, התולה את הדבר ביחס המורכב בין הטבע לבין ההשגחה האלקית, והשני, התולה את הדבר בתודעה של העם.

במאמר על "תעניות ציבור ואבל בהיעדר גשמים" (עמ' 28-33), מנתח דוד פרלה את מהלך התגובות לעצירת הגשמים המוצגות בפ"א מ"ד-מ"ז. המחבר עומד על אופיים המיוחד של גשמי ארץ ישראל כאמצעי ביטוי של ההשגחה האלקית (וכבר קדמו בזה הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'ק זצ"ל²), ועובר לדון בביטויי השבר השונים הנובעים מהיעדרם. יפה מדייק המחבר, כי עוברות המשניות מתפסות מחסור הגשמים כאסון טבע (מ"ד-מ"ה: "הגיע...ולא ירדו גשמים") לתפסתם בתור חוסר מענה מצד הקב"ה (מ"ו-מ"ז: "עברו אלו ולא נענו"). בסוף מאמרו דן המחבר בזיקה בין תענית וזעקה ובין אבל, ומחפש בתוך האבלות את יסודות ה"נזיפה" והתקווה העיקשת שבה.

ב"המעין" לב (ב), תשנ"ב, עמ' 33-38, כותב יונה עמנואל מאמר, אותו הקדיש לזכרו של הרב קלמן כהנא, בנושא "מאימתי כל אדם מותרין בלקט" (פאה פ"ח מ"א). המשנה מתירה את הלקט לכל אדם "משילכו הנמושות" ואת הפרט והעוללות של הכרם מתירה המשנה "משילכו העניים בכרם ויבאו". המחבר מתקשה בהבנת הלכות אלו, כי "הייתכן שהתורה מחייבת את בעל השדה לתת כניסה לכל אנשי הסביבה והם יסתובבו שם כבתוך שלהם לחפש פירות שהעניים לא לקחו?" (עמ' 33). פתרונו של המחבר הוא (עמ' 35):

לא מדובר כאן כלל בדיני חושן משפט אלא בדיני יורה דעה. מתנות עניים שייכות לעניים בלבד, אבל זכות העניים לקחת פאה, לקטע שכחה וכו' אינו לעולם. יש גבול של זמן ועם סיום הזמן, יורד האיסור של מתנות עניים מהפירות. וזה בניגוד לתרומה. אם הכוהן לא בא לקחת את התרומה היא נשארת באיסור לעולם.

את דבריו האלה מבסס המחבר על מגוון מקורות בראשונים ובאחרונים, ובעיקר על לשונו של הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"א ה"י, ויש להוסיף, כי דברי הרמב"ם נאמרו כבר בפירושו למשנה זו. המעיין בסוגיות התלמודיות השייכות למשנתנו - ירושלמי על אתר; בבא מציעא כ"א, ב; חולין קל"ד, ב - יראה, כי ישנן שתי גישות למשנה, המתבססות

² שעורים לזכר אבא מארי (ירושלים תשמ"ג), עמ' קצב-קצז.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

על סוגיות שונות. מהירושלמי משתמע כדברי המחבר, שהרי לדברי הירושלמי "מתנות עניים שבשדה שאין עניים מקפידין עליהן הרי הם של בעל הבית", ויש לצרף לכאן גם את הסוגיא בחולין קל"ד, ב, שאין חובה להשאיר מתנות עניים אם אין העניים עתידים לבוא וללקטם (אם כי עקרונית היה מקום לחלק בין המצב לפני ההפרשה ולאחריה). מהגמרא בבא מציעא כ"א, ב, משתמש לכאורה, כי אחרי שהעניים התיימשו מלקיטת המתנות הרי הן הפקר לכל אדם. אף מדברי רבני זמננו, אשר תגובותיהם לדברי המחבר הובאו במאמר (עמ' 37), ניתן לראות את עקבותיהן של שתי הגישות, שהרי ר"ח קנייבסקי רואה בדברי המחבר "דברים פשוטים", ואילו רש"י אויערבך תמה על המחבר מהגמרא בבא מציעא. עיקר תרומתו של מאמר זה להבנת משנתו היא באיסוף החומר הכתוב עליה במקורות שונים ובחדות הניסוח של המחבר (ועיין בדברי המחבר עצמו בעמ' 37, הערה 6).

בכתב העת של האקדמיה האמריקאית למחקר היהדות, Proceedings of the American Academy of Jewish Research, (PAAJR) ישנו מדור למאמרים בעברית, ובגיליון ה- 58 (1992), כותב הרב ד"ר ירמיהו מלחי על ברכות פ"ד מ"ג-מ"ד במאמרו "תפילה קצרה ותפילת הדרך" (עמ' 1-13). במ"ד ישנם כמה קשיים ידועים, שכבר נדונו בהרחבה בתלמודים ובפרשנים, ואף על ידי מחברים בני-זמננו. המחבר מאמץ (עמ' 1-2) את דברי ר"ש ליברמן כי דברי רבי אליעזר בתחילת מ"ד הינם תגובה לדעות התנאים במ"ג, וכי חלוקת המשניות שלפנינו מוטעית (ואין הוא מציין שדברי ר"ש ליברמן מבוססים על דברי ה"מלאכת שלמה" ועל דברי ר"ל גינצבורג ב"פירושים וחיידושים לירושלמי"). עיקר חיידושו של המחבר הוא בהסבר הביטוי המעורפל "תפלה קצרה". הוא דוחה (עמ' 2-4) את טענת ר"ש ליברמן, לפיו תפס הירושלמי את התפילה הקצרה "הושע ה' את עמך" כתוספת לתפילת הבינו (שהיא ה"מעין שמנה עשרה" של מ"ג), וזאת בניגוד לשיטת הבבלי שתפילת "הושע ה' את עמך" נאמרת כתחליף לתפילת שמונה עשרה או ל"הבינו", במקום שאי אפשר להתפלל אף אחת מתפילות אלה בשלמותה. לדעת המחבר, ההסבר המיוחס לירושלמי על ידי ר"ש ליברמן אינו תואם לא את הלשון "תפלה קצרה". אף אין היא תואמת, לדעתו, את שיטת ר' יהושע, המסתפק במ"ג בתפילת מעין שמנה עשרה כתפילה יום-יומית, כי לא יתכן, שאותו ר' יהושע ידרוש במ"ד להוסיף עוד תוספת לתפילה הזו במקום סכנה, מקום אשר בו אי אפשר להאריך בתפילה. הצעתו היא (עמ' 11-9) להבין בדעת הירושלמי שהתפילה הקצרה של "הושע ה' את עמך" נאמרת בתור "תפלת הדרך", ואינו משמש לא כתחליף ולא כתוספת לדפוס התפילה הרגילים. את דעתו זאת הוא מאשש במובאות מדברי הראשונים ואף בביאור מחודש לביטוי הקשה "פרשת העבור" (את פירושי קודמיו סוקר הוא בעמ' 1, הע' 1), אותו הוא מפרש כ"פרשת (= סכנת) דרכים", על פי דברי י' גלוסקא במאמרו "הפרשה של פרשת העיבור"³ הוא גם מנתח (עמ' 4, 9-11) את יסודותיהן של הנוסחאות השונות, במשנה ובתוספתא ובתלמודים, שהוצעו ל"תפילה הקצרה".

³ מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית (בר-אילן תש"ן), עמ' 62-65.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עיסוק נרחב במשנה מצוי בספרו של פרופ' י.ד. גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה (רמת-גן, תשנ"ב), המלקט את מאמריו אשר פורסמו בבמות שונות במשך למעלה משלושים שנה. מבקשו העיקרי של המחבר מופיע, בדבריו במבוא (עמ' 11-12):

חקר יסודותיהם של הלכות, מושגים ועקרונות שעיצבו את ההלכה במשך הדורות, וסקירת התהוותם, השתלשלותם וגלגוליהם מתוך זיקתם לתמורות העתים והנסיבות ומתוך הישענותם על המסורת והקבלה, מדרש הכתוב והלימוד העיוני בבתי המדרש של התנאים והאמוראים... [לעמוד] על הרבדים השונים של המסורת ההלכתית, על ההוראות המשתנות של מושגים שונים, על השכבות של המקורות התלמודיים, על חילופי הזמנים שהטביעו את חותמם עליהם ועל התהליכים שחלו בהלכה עד להתגבשותה.

למחקר הזה מגייס המחבר את ידיעותיו המקיפות בכל חדרי הספרות התלמודית ואף את כליו המדעיים והביקורתיים. לא כאן המקום לדון בהנחותיו וממצאיו בתחום ההיסטוריה החברתיים בתפיסתו את אופייה ושיטותיה של "ההלכה הקדומה" ובהתמודדות שגרמו לתהליכי התפתחותה ושינוייה. נדון רק בדוגמאות ספרות של ביאורו למשנה.

בפרק "מתולדות קריאת-שמע" (עמ' 283-300) דן המחבר ברקען, במשמעותו, ובעיקר בהתהוותן של שתי המשניות הראשונות של מסכת ברכות. את חיפושיו אחרי "משניות קדומות" השקועות כאן, הוא עורך בעזרת מוסכמות המקובלות מכבר בחוגי מחקר המשנה, כגון חידושו של ר"ש אלבק בדבר הרקע ההיסטורי של "זמן שהכוהנים נכנסים לאכל בתרומתן" וגם בעזרת ניתוחים מקוריים משלו. את דברי ר' אליעזר, שסוף זמן קריאת שמע של לילה הוא ב"סוף האשמורה" מעגן הוא במציאות של שמירת הכוהנים במקדש (עמ' 291-292), ובכך נאמן ר' אליעזר, לדברי המחבר, לשיטתו הידועה להביא הלכות קדומות וישנות, מתוך הנחה כי אין קריאת שמע דאורייתא, אלא מצוה שחידשה חכמים, ובהתאם לדעה אחת בגמרא ברכות דף כ"א, יוצא פרופ' גילת לדון ביחסה של קריאת שמע לזמן שכיבה וקיימה מצד אחד, ולתפילה בבית הכנסת מצד שני.

בפרק "לקראת שבת" (עמ' 301-323) מציע המחבר (עמ' 306-307) לקשור את מחלוקות בית שמאי ובית הלל בשבת פ"א מ"ה-מ"י לגבי התחלת מלאכות בערב שבת הנמשכות בשבת למחלוקת ידועה בו הלל ושמאי (ביצה ט"ז א):

אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר

⁴ עיין השלמות ר"ח אלבק לסדר זרעים, עמ' 325-326 ועיין ביקורת על שיטה זו ב"הדרום" נ"ט (אלול, תש"ן), עמ' 188-190; צ' קפלן, על גדות ים התלמוד (ירושלים, תש"ן) עמ' 15-16.

זו לשבת מצא אחרת נאה הימנה מניח את השנייה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר ברוך ה' יום יום.

את המחלוקת הזאת קושר המחבר למחלוקת בתוספתא שבת פ"א הכ"א, המשמשת יסוד למשניות בשבת סוף פרק א':

בית שמאי אומרים: ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ', ט) - שתהא מלאכתך גמורה מערב שבת. ובית הלל אומרים: ששת ימים תעבד - מלאכה עושה אתה כל ששה.

אף שניתן לחלק בין הדברים, בין מבחינה הלכתית ובין מבחינה רעיונית הצעת המחבר מעניינת ומצביעה על קשר רעיוני מעניין בין שתי המחלוקות.

בפרק "כוונה ומעשה במשנת תנאים" (עמ' 72-83), מוצא המחבר קו עקבי בכמה ממחלוקות בית שמאי ובית הלל: בית שמאי קובעים את ההלכה בעיקר על פי מעשים ולא על פי כוונם ואילו בית הלל מייחסים לכוונה חשיבות רבה בקביעת ההלכה. ביטויים למחלוקת הבסיסית הזאת הוא מוצא במחלוקתם אם כלכלת שבת קובעת למעשרות (מתוך ייעוד הכלכלה, במחשבת האדם, לשימוש בשבת) במעשרות פ"ד מ"ב, ובכמה מחלוקות בענייני טומאה וטהרה: כלים פכ"ו ה"ו (עמ' 79-80): האם מהותו של הכלי נקבעת על פי שימוש שנעשה בו לפעמים או על פי ייעודו בתודעת היוצר והמשתמש), מקואות פ"ד מ"א (עמ' 82): האם מים שאובים פוסלים את המקוה אף אם נשאבו מתוך שכחה, ועוד. לדעת המחבר, כמה מחלוקות בין ר' יהושע ור' אליעזר צומחות מאותו שורש: ר' אליעזר "השמות" הולך בשיטת בית שמאי ור' יהושע הולך בשיטת בית הלל. כך מסביר הוא (עמ' 73) את המשנה בכריתות פ"ד מ"ג, שר' אליעזר מחייב במלאכת שבת גם כשהתכוון למעשה אחר ממה שעשה בפועל, ור' יהושע פוטר; וכן אם מחלוקתם ב"טעה בדבר מצוה" בשבת פ"ט ה"ד ובפסחים פ"ו ה"ה, וכן גם במשניות אחרות ותחומים נוספים. ההצעה של גילת היא תרומה מעניינת לחיפוש יסודות המחלוקות בין בית הלל ובית שמאי, אשר כבר עסקו בו מחברים אחרים, כגון רש"י ז"ל בספרו "לאור הלכה". ברם, דומה כי תיאוריה גורפת על נושא יסודי כל כך כמו "כוונה ומעשה" דורשת עיון מקיף הרבה יותר, ולא בכל המקומות ברור כי בית שמאי הולכים אחרי המעשה ובית הלל אחרי הכוונה. לדוגמה, באהלות פ"ז מ"ג מסכימים בית הלל ובית שמאי כי "חשב להוציא באחד מהן... הציל על כל הפתחים", ואף על פי שנחלקו אם זה נאמר רק אם חשב לפני מיתת המת או אף אחריה, מכל מקום רואים כי גם בית שמאי מתחשבים במחשבה. וכן בבבא מציעא פ"ג מ"ב מצינו, כי "החושב לשלוח יד בפקדון בית שמאי אומרים חייב ובית הלל אומרים אינו חייב עד שישלח בו יד". נמצינו למדים כי אם (!) יש ממש בתיזה של פרופ' גילת, היא טעונה עדיין ליבון ושכלול נוסף.

הופעת ספרו של פרופ' גילת עוררה פולמוס ב"המעין" לג (תשנ"ג). בגיליון הראשון של

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שנה זו יצא העורך, יונה עמנואל בביקורת נוקבת על הספר במאמרו "פרקים בהשתלשלות ההלכה" (עמ' 44-49), ובגיליון השני הופיעה תגובה של פרופ' גילת "עוד על הספר 'פרקים בהשתלשלות ההלכה'" (עמ' 51-57 ו"תשובה לתגובה" (עמ' 58-63) מאת יונה עמנואל. הוויכוח נסב בחלקו הגדול על דברי פרופ' גילת כי חלק גדול מהמשנה במסכת שבת ומספרות התנאים מראה כי לא ידעו התנאים הקדומים על רשימת ל"ט המלאכות של שבת פ"ז מ"ב ועל כן הוא מסיק, כי "משנת ל"ט אבות מלאכה לא היתה לנגד העורך הקדום של מסכת שבת" עמ' 40 וכי "משנה זו שימשה תחילה הרחבה פרשניות כעין באור בשולי הגיליון, לפיסקה המופיעה בפרק ז' משנה א': 'היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה חייב על כל אב מלאכה ומלאכה'" (עמ' 39). הוויכוח בין השנים חורג מגבולות הדיון על משנה אחת או שתיים במסכת שבת, ואף מהדיון על מסכת שבת כולה ועל השתלשלות דיני שבת בכללותו, ונוגע ביסודות חקר המשנה והתלמוד בכלל. כפי שמסכם יי עמנואל את ביקורתו (עמ' 48):

סקירה זו לא באה לפסול מחקרים תלמודיים. מחקרים בתקופת התנאים והאמוראים על בסיס נאמן, יכולים לתת עזרה רצויה ללימוד התורה בימינו, ואף בכוחם להוסיף הבנה וידיעה, אפילו להסביר פשט בסוגיה, אך בתנאי שהמחקר נאמן לגבולות הכרחיים...

אין חולק על כך שקיימות משניות קדומות ומשנעת יותר מאוחרות... יש מקום לעיונים על הקשר בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, וכן בפירושי האמוראים בדברי התנאים... על עריכת המשנה וסידורה, על "פשט המשנה ומשמעותה" ועל "הכא במאי עסקינן" המצמצם לכאורה את חלות המשנה למקרה בודד בלבד... עיונים בנושאים אלה רצויים לשם הבנה יותר טובה בדברי חכמינו ז"ל וגם כתשובה למחקרים "מדעיים" המתעלמים מקיומה של תורה שבעל פה ו/או מפירושי האמוראים בדברי המשנה, כאילו חכמי הש"ס לא ידעו פשט בדברי המשנה.

פרופ' גילת, לאחר שהוא עונה על השגותיו המפורטות של יי עמנואל, מעלה אף הוא שאלה עקרוניות בנוגע ל"קשת הדעות" בפירוש "תורה שבעל-פה שמקורה בסיני" (עמ' 57), ומביא את דיוקו של "בעל תוספות יום טוב" בהקדמתו למשנה, שלא מסר הקב"ה למשה את כל דקדוקי התורה ודקדוקי סופרים, אלא רק הראה לו, ומכך משתמע, כי אין סתירה בין המסורת ההלכתית עתיקת היום ובין ההתפתחות וההשתלשלות בהלכה. דומה, כי תם הדיון ולא נשלם, ועדיין פתוחה השאלה, היכן בדיוק עוברים ה"גבולות ההכרחיים" של היהדות הנאמנה למסורות בין הרצף ובין התמורה בהבנת מקורות התורה שבעל פה.

בכתבי עת באנגלית הופיעו בזמן האחרון כמה מאמרים העוסקים במשנה. ב Journal of Jewish Studies (JJS) 42 (1991), כותב אליעזר סגל על "המשפט, הרחמים, וקן צפור"

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(עמ' 175-195), והוא עוסק במשנת "על קן צפור יגיעו רחמיך" (ברכות פ"ה מ"ג). הוא סוקר את פירושי המשנה בתלמודים, במפרשים, ובמחקר. לטענת המחבר, ניתן לראות מהמשניות של חולין פרק י"ב, כי חז"ל ביכרו גישה הלכתית-פורמליסטית למצוות "קן ציפור" על פני גישה המדגישה את טעמי המצוות, שהרי מטעמים של רחמים על קן הציפור אין היגיון לחלק בין עוף טמא ובין עוף טהור (פ"ב מ"ב) או בין "כנפיה נוגעות בקן" ל"אין כנפיה נוגעות בקן" (שם, מ"ג). גישה זו תואמת את פסילת נוסח התפילה של "עד קן ציפור יגיעו רחמיך", ודומה הסברו של המחבר כאן לדעה בגמרא, ש"עושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואין אלא גזירות" (ברכות ל"ג, ב). לדעתו, יש לעגן את הפורמליזם ההלכתי בסוגיא זו בפולמוס חז"ל נגד הנוצרים, שהדגישו את רחמי ה' והתריעו נגד הפורמליזם ההלכתי המופרז וחילוקיו הדקים מדי, לטעמם. חוץ מכך שניתן למצוא סיבות עקרוניות-פנימיות ולא דווקא היסטוריות - פולמוסיות, לדבקותם של חז"ל בפורמליזם ההלכתי, גם טענת המחבר כי הפורמליזם של חולין פרק יב סותר את תפיסת קן ציפור כגילוי של רחמים טעונה הבהרה נוספת. גם מי שמחייב את העיסוק האינטלקטואלי בטעמי המצוות יכול להסתייג מהניסיון להסיק מטעמי המצוות מסקנות מעשיות, כפי שניתן ללמוד מסוגיית "דרשין טעמא דקרא" בבבא מציעא קט"ו, א וסנהדרין כ"א, א.

דברי ר' יהושע בן הורקנוס במשנה סוטה פ"ה מ"ה, כי "לא עבד איוב את הקב"ה אלא מאהבה שנאמר 'הן יקטלני לו איחל' (איוב י"ג טו)", נדונים בהרחבה במאמר מאת אירווינג ג'ייקובס, "המשמעויות ההיסטוריות והאידיאולוגיות של משנה סוטה ה:ה", ב-Journal R0F the Study of Judaism 23: 2 (1992) עמ' 227-243 הוא טוען, כי לתנאים מדור החורבן ואלך סימל איוב את הנכונות למסור את הנפש על קידוש השם. גישות התנאים להערכת דמותו של איוב משקפות, לדעתו, תמורות בזיקת התנאים האלה למיתה על קידוש השם. בחלק השני של מאמרו, מעיין המחבר בזיקה בין עבודת ה' מאהבה ובין ההעזה להטיח דברים כלפי מעלה. לפי דבריו, דווקא העובד מאהבה יכול, מתוך תחושה של קרבה מיוחדת לה', להרשות לעצמו לגלות את כל ליבו בפני ה'.

ראובן המר כותב ב-Jewish Quarterly Review 81:3-4 (1991) עמ' 305-323, בעניין "על מה הם ברכו? עיון במשנה תמיד פ"ה מ"א". הוא דן בכמה שאלות שכבר עלו במחקר מסביב למשנה זו, כגון אם התפילות המתוארות במשנה זו התקיימו בפומבי, בפני כל העם, או בחדר נפרד, בנוכחות הכוהנים בלבד (עמ' 306, והערה 3 שם); ואם תפילות אלו הן תקציר של תפילות שנהגו כבר בבתי כנסת, או שמא שימשו תפילות אלו כדגם ושלד לתפילות בית הכנסת (עמ' 307 ואילך). עיקר עניינו של המחבר הוא לעמוד על טיבן של הברכות המוזכרות במשנה זו: "ברכו ברכו אחת והן ברכו... ברכו את העם שלש ברכות". הוא דוחה את טענת ר"ל גינצבורג כאילו אין לזהות את שלוש הברכות בסיפא של המשנה עם "אמת ויציב ועבודה וברכת כוהנים", המופיעות במשנה לאחר מכן, ואחר כך פונה הוא לביטוי הקשה "ברכו ברכה אחת", אשר כבר התקשו בו חכמי התלמוד בברכות י"א, ב

ובירושלמי שם פ"א ה"ח. כיון שנחלקו האמוראים בזיהוי הברכה, מסיק בעל המאמר כי לא היתה לאמוראים מסורת בנדון, ומנסה הוא לפרש את המשנה באופן אחר על פי ניתוח השימוש במילה "ברכה" במקורות. מפסוקים מן המקרא, (כגון שמות י"ח, י ודבה"א כ"ט, כ), ומפסוקים מספר בן-סירא, (כגון מ"ה, כה; נ', כב; נ"א, ל), מסיק בעל המאמר, כי אין לברכה נוסחה קבועה, אלא משמעות הביטוי לברך את ה', משמעה - הזמנה לציבור מאת שליח הציבור להצהיר כי ה' הוא ברוך וביצוע הדבר על ידי הציבור. כך מבין הוא גם את תפילת "ברכו את ה'" בברכות פ"ז מ"ד. יוצא, כי המילה "ברך" משמשת במשנתנו בשני מובנים שונים: ברישא משמעה הצהרה כי ה' הוא ברוך, ואילו בסיפא משמעה היא תפילה לה' שהוא יתן את ברכתו לעם.

ב-(1992) 58 PAAJR עמ' 41-46 מופיע מאמר (באנגלית) מאת יהודה גולדין על "הזוג השני", יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי (באבות פ"א מ"ו - מ"ז). המחבר מסכם כמה ענייני סגנון ומבנה בפרק אשר הופיעו כבר בספר מאת ברי אייכלר וג'פרי טיגאי:
א. אמרותיהם של אנשי כנסת הגדולה שמעון הצדיק אנטיגנוס איש סוכו, חמשת הזוגות ורבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו, בפרקים א-ב מתחלקות לשלשה חלקים, אך אין הן עוסקות בשלשה נושאים נפרדים, אלא בשלשה מרכיבים של נושא אחד.
ב. בניגוד לאנשי כנסת הגדולה, לשמעון הצדיק, ולאנטיגנוס, המדברים באופן כללי או בלשון רבים - הזוגות ורבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו מדברים בגוף שני יחיד, ומשמע מכך כי אמרותיהם הופנו לחוג מצומצם של חברים ולא לקהל הרחב.

על סמך הנחות אלה בונה בעל המאמר את התיזה שלו, כי יש התקדמות הגיונית וטבעית מאמרות זוג אחד לאלה הבאים אחריו. הזוג הראשון, יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, עוסקים בתיאור ביתו של ה"חבר"; הזוג השני, יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי, ממשיכים את קווי החשיבה של הזוג הראשון, ומעתיקים אותם אל מעבר לבית. יוסי בן יועזר תיאר את הפיכת הבית למקום לימוד, ויהושע בן פרחיה מורה כיצד להמשיך את הלימוד מחוץ לבית, דרך עשיית רב וקניית חבר וגישה לא-ביקורתית לאנשים. לעומת יוסי בן יועזר, הממליץ על בית אליטיסטי, הפתוח לחכמים, מורה יוסי בן יוחנן לפתוח את הבית לרווחה לכל שכבות האוכלוסייה. ואף ניתאי הארכלי עוסק במגבלות שיש להטיל על הרחבת מעגל השכנות וההתקשרות החברתית של האדם. הזוג השלישי, יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, כבר מתייחסים למצב בו חוג "החברים" זכו למעמד בחברה ומתפקדים כדיינים.

על חלק מפירושו ומסקנותיו של בעל המאמר יש מקום לדון, אך נסתפק כאן בהערה, כי קישור הדברים בין בני כל זוג ובין זוג לזוג כבר הוצע על יד המהר"ל בפירושו לאבות, "דרך חיים". כמובן, במהר"ל משמשת תובנה בסיסית זו את המיטפיזיקה הרוחנית שלו, ואילו גולדין מוצא בה יסוד לרעיונות חברתיים - היסטוריים.

אחד הספרים הידועים בתחום המחקר התלמודי הוא ספרו הגרמני של המלומד הלא-

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יהודי ה"ל שטראק, מבוא לתלמוד ולמדרש, שזכה להיתרגם לכמה שפות.. בשנת 1982 הוציא מלומד גרמני אחר, ג. שטמברגר, את הספר מחדש ועדכן אותו על פי מחקרים שנכתבו מאז פרסומו של הספר לראשונה. לאחרונה תרגם מ' בוקמוהל את הספר לאנגלית (אדינבורג 1991), ובפרק על המשנה (עמ' 119-166) ישנו סיכום מקיף ומעודכן של חקר המשנה. לא היתה כוונת המחבר לחדש אלא לסכם את פירות המחקר, ואת זה הוא עשה בתמציתיות ובבהירות.

כפי שניתן לראות מסקירתנו, רוב הנעשה בתחום המשנה שייד למחקר האקדמי, עם הדגשים והשיטות האופייניים לאסכולה זו. ההתמקדות בטקסט, והמאמץ למקם את הטקסט בתוך ההקשר האינטלקטואלי וההיסטורי שלו, מובילים לא פעם לפירושים חדשים או הבנה מחודשת במשניות. זווית ראייה זאת מדגישה בעיקר את הפן ההיסטורי-חברתי של תורת התנאים, ומציגה את המשנה כתחנה בהשתלשלותה של התורה שבעל-פה. המאמרים שנסקרו בתחילת המאמר נכתבו מחוץ לכותלי האקדמיה, והם משקפים נסיון ללמוד את המשנה מתוך התבוננות בדינאמיקה הפנימית שלה, ולחפש בה יסודות רוחניים על-זמניים. בחילופי הדברים בין פרופ' גילת ובין מר יונה עמנואל, בגיליונות האחרונים של "המעין", ניתן לראות התמודדות בין הגישה ה"דיאכרונית" (לימוד המתייחס להתפתחות הדבר במשך הזמן) ובין הגישה ה"סינכרונית" (לימוד המתייחס למצבו של הדבר בנקודת זמן מסוימת). ואולי יש לומר כי התורה שבעל פה, ששרשה בסיני וגזעה וענפיה נמסרים ומתחדשים מדור לדור, שייכת לתחומי הזמן והנצח גם יחד, ועל כן לימוד המשנה חייב לאחוז בזה אך לא להניח ידו גם מזה.